

AHMED EMİN İLİVE'NİN *EL-'ENDELÜSİYYÜ'L-'AĦİR* İSİMLİ ROMANININ TEKNİK VE TEMATİK İNCELEMESİ

Technical and Thematic Analysis of Ahmad Amîn Iliwa's Novel *Al-'Andalusıyyu'l-Akhîr*

Figen AKAY

Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı,
Bursa, Türkiye.

*Dr., Bursa Uludağ University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric,
Bursa, Turkey.*

feyupoglu@uludag.edu.tr, Orcid.org/0000-0002-9237-002X.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 14 Ekim / October 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 28 Kasım / November 2022

Yayın Tarihi / Published: 31 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2022

Cilt / Volume: 22 Sayfa/Pages: 259-289

Atrf / Citation: Akay, Figen. "Ahmed Emîn İlive'nin *el-'Endelüsiyyü'l-'AĦîr* İsimli Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi [Technical And Thematic Analysis Of Ahmad Amîn Iliwa's Novel *Al-'Andalusıyyu'l-Akhîr*". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]* 22 (Aralık / December 2022): 259-289.

<https://doi.org/10.51553/bozifder.1189399>

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Figen AKAY**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Öz

Geçmişten bugüne insanların başından geçen hadiseler, anlatı esasına dayalı sanat dallarıyla ifade edilmiştir. Bu sanatlardan birisi de romandır. 17. yüzyılda kendisini bir sanat dalı olarak kabul ettiren roman, diğer anlatım türlerinde olduğu gibi kendine has bir yapı ve mantığa sahiptir. Romanın hareket noktası tarih, psikoloji, felsefe, tiyatro, sosyoloji gibi insanla ilgili alanlardır. Bu bağlamda Gırnâta halkının yaşadıklarını roman sanatına taşıyan yazarlardan biri de Ahmed Emîn İlive'dir. Yazar, Endülüs'teki Müslümanların son kalesi olan Gırnâta şehrinin 1492 yılında İspanyollar tarafından işgal edilmesi sonrasında Hristiyanlaştırma faaliyetleri çerçevesinde Müslümanların maruz kaldıkları baskı ve zulümleri *el-'Endelüsiyyü'l-'Akhîr* adlı romanında kaleme almıştır. Romanda, Müslüman kimliklerini saklayarak hayatta kalma mücadelesi veren insanların içinde buldukları durum çeşitli açılardan ele alınmıştır. Bu çalışma ile *el-'Endelüsiyyü'l-'Akhîr* isimli eserin teknik ve tematik açıdan incelenmesi hedeflenmiştir. Buna göre girişte, öncelikle roman sanatının tanımı ve işlevi hakkında bilgi verilmiştir. Devamında söz konusu roman, içeriği bakımından tanıtılmış ve romandaki hikâyenin geçtiği Benî Ahmer Devleti hakkında kısa tarihî bilgi verilmiştir. Birinci bölümde romanın teknik incelemesi başlığı altında roman, adı, şahıs kadrosu, olay örgüsü, anlatıcı ve bakış açısı, zaman, mekân, dil ve üslup ile anlatım teknikleri açısından incelenmiştir. İkinci bölümde ise engizisyon mahkemesinin yaptırımları, Moriskoların Müslüman kimliklerini saklama çabası ve Gırnâta'nın savaşılmadan teslim edilmesi gibi konuları bakımından romanın tematik incelemesine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Romancılık, Gırnâta, Engizisyon Mahkemesi, Morisko.

Abstract

The events that people from the past have experienced to the present have been expressed with various branches of art based on narrative. One of these arts is the novel. The novel, which accepted itself as an art branch in the 17 st century, has its own unique structure and logic as in other types of narration. The point of action of the novel is the areas of human interest such as history, psychology, philosophy, theater and sociology. Ahmad Amîn Iliwa is one of the authors who brought the people's experiences of Granada to the novel. The author wrote about the occupation of Granada, the last stronghold of the Muslims in Andalusia, by the Spanish in 1492 and the oppression and persecution of the Muslims within the framework of Christianization activities in 1492 in his novel *al-'Andalusiiyyu'l-'Akhîr*. The novel discusses the situation of people who struggle to survive by hiding their Muslim identity from various perspectives. This study examines the novel from a technical and thematic point of view. Accordingly, in the introduction, information about the definition and function of the novel is given. In the first chapter, under the title of technical analysis of the novel, the title of the novel, the cast of characters, the plot, the narrator and his point of view, time, place, language and style and expression techniques are examined. In the second part, the thematic analysis of the novel is given in terms of the sanctions of the inquisition, the effort of the Morisco to hide their Muslim identity, and the surrender of Granada without a fight.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Novelistic, Granada, Inquisition Court, Morisco.

Giriş

Roman sanatı, *hikâyeden daha uzun bir hacimde kişi, yer ve zamana bağlı kalınarak, nesir tarzında kurgulanmış olayların hikâye edilmesi*¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Roman, gerçekten ilham alınarak tasarlanan ve kendi içinde mantığı olan bir sanattır. Çünkü bir yerde sanat varsa orada estetik de vardır. Roman, gerçeği yansıtmaktan çok onu yorumlamaktır ve hayata kattığı bu yorumla bir değer kazanır. Bu anlamda romanın biri gerçekle diğeri de edebiyatla ilgisi olmak üzere iki çıkış noktası vardır. Romanı sanat haline getiren husus ise edebî bir özellik taşımasıdır.²

Roman yazarı ve İslâm tarihi araştırmacısı olarak tanınan yazar Ahmed Emîn, İspanyol Dili ve Edebiyatı mezunudur. Yazar, 2014 yılında düzenlenen Büyük Edebiyat Yarışması'nda *Devrimci Nişan* isimli öyküsüyle üçüncü olmuştur. Ayrıca *İslâmî Şuur* ve *Yeni Arapça* gibi dergilerde yazarlık yapmıştır. Bunun yanı sıra birçok gazete ve haber sitelerinde muhabir gazeteci olarak görev almıştır. Senaristlik de yapan yazar, belgesel ve drama konulu kısa filmler kaleme almıştır.³ 15. yüzyılın ortalarında, biri Endülüs'ün Hristiyan Katoliklerine teslimini anlatan, diğeri Hristiyan Katolik yönetiminde bulunan Endülüslü Müslümanların uğradığı zulüm ve baskıları yaşayan iki kahraman üzerinden Endülüs'ün ve Endülüs Müslümanlarının trajedisini okuyucunun gözü önüne seren Ahmed Emîn bir açıdan roman sanatının, gerçekliği olan veya gerçekten ilham alınarak kurgulanan bir olayın edebî bir şekilde ifade edilmesi misyonunu yerine getirmiştir. Ahmed Emîn tarafından kaleme alınan *el-'Endelüsiyyü'l-'Ahîr* isimli romanda, Endülüs'ün Hristiyan Katoliklerine tesliminden önceki beş günü, Endülüslü Müslümanların gördüğü baskı ve zulümler, roman sanatının gereklilikleri çerçevesinde ifade edilmiştir. İki ana kısımdan oluşan bu roman; birincisi beş, ikincisi üç olmak üzere sekiz bölümden oluşmaktadır. Ayrıca bu bölümlerin sonunda *Engizisyon Mahkemesinin*

¹ Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi* (Ankara: Öncü Basımevi, 2009), 66.

² Mehmet Tekin, *Roman Sanatı-Romanın Unsurları 1* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019), 11.

³ Ahmed Emîn, *el-'Endelüsiyyü'l-'Ahîr* (Kâhire: Hurûfun Mensûre li'n-Neşri'l-Elektrûnî, 2015), 128.

Sonu ve Tarihsel Gerçeklikler başlıklı yazıların yanı sıra Ebü'l-Bekâ er-Rundî'ye (öl. 684/1285) ait *Endülüs'e Ağıt* adlı meşhur kasideye de yer verilmiştir. Toplam 143 sayfadan oluşan eser, 2013 yılında kaleme alınmıştır. Bu eser Hasan Kutulman tarafından 2020 yılında Türkçeye çevrilmiştir.⁴

Müslümanlar, 92/711'de gerçekleşen Endülüs'ün fethiyle birlikte İspanya'ya girmiş; 897/1492'de Müslümanların son kalesi olan Benî Ahmer Devleti'nin yıkılışıyla birlikte burada yaklaşık sekiz asır süren siyasî ve askerî varlıklarını kaybetmişlerdir. Bu zaman zarfında İspanya topraklarında çeşitli dönemler yaşanmıştır. Bu dönemler ise şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Fetih Dönemi (92-95/711-714)
2. Valiler Dönemi (95-138/714-756)
3. Endülüs Emevileri Dönemi (138-422/756-1031)
4. Mîlûku't-Tavâif Dönemi (422-483/1031-1090)
5. Murâbitlar Dönemi (484-542/1091-1147)
6. Muvahhidler Dönemi (542-636/1147-1238)
7. Gırnâta Benî Ahmer Emirliği (Nasrîler) (636-898/1238-1492).⁵

İncelemekte olduğumuz roman Endülüs siyasî tarihinin son halkası olan Benî Ahmer Emirliği döneminden söz ettiğinden romanda zikri geçen bazı olayların tarihî arka planına ışık tutması açısından bu emirlik hakkında kısa bilgi verilmesi uygun görülmüştür.

Benî Ahmer Devleti, İbnu'l-Ahmer olarak bilinen Muhammed b. Yûsuf tarafından, Gırnâta'da (Granada) 635/1238'de kurulmuştur. Endülüs'te iki yüz elli seneden fazla varlık gösteren bu son İslâm hanedanı, Hristiyan İspanya güçleri karşısında oldukça zayıf duruma düşmüştür. Kastilya Prensesi İzabella ile Aragon Prensi Ferdinand'ın 874/1469 yılında yaptıkları evlilik, bu iki krallığın Müslümanlara karşı güç birliği yapmalarını sağlamış, şehrin işgali için birlikte harekete geçmelerine sebep olmuştur. 895/1489'a kadar başkent Gırnâta dışındadır, önemli Müslüman şehirlerinin alınmasıyla başlayan işgal hareketi,

⁴ Ahmed Emîn, *Son Endülüslü*, çev. Hasan Kutulman (İstanbul: Etiket, 3. Basım, 2020).

⁵ Figen Akay, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb ve Arap Edebiyatındaki Yeri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 8.

Gırnâta'nın son emiri Ebû Abdullah'ın, 897/1492 yılında şehri teslimiy-le son bulmuştur. Böylece İspanya topraklarında Müslümanların son kalesi olan Gırnâta Emirliği varlığını kaybetmiştir.⁶

Çalışmanın Endülüs tarihiyle ilgili bir romanı ele alması nedeniyle önce Endülüs tarihi ve *el-Endelüsiyyü'l-Ahîr* isimli roman teknik ve tematik açıdan incelenecektir. Bu sayede incelenen romanın sanatsal değeri ve tarihî gerçekleri ne ölçüde düşsel âleme taşıyabildiği ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu çalışmada yapılan roman analizi ile Endülüslü Müslümanların, Müslüman olmaları sebebiyle Hristiyan Katolikler tarafından maruz bırakıldıkları eziyetlerin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

1. *el-Endelüsiyyü'l-Ahîr* Romanının Teknik İncelemesi

1.1. Roman Adı

Romana verilen isim, roman sanatının ilk unsurudur. Zira ismin, romandaki temaların bütünü dikkat alınarak ve okuyucuda merak uyandıracak şekilde seçilmesi gerekir.⁷ Romancının ortaya koyduğu eseri özgün ve ilgi çekici kılan husus yapmış olduğu başlık seçimiyle doğru orantılıdır.⁸ Roman adlandırmanın birçok yolu vardır.⁹ İncelediğimiz *el-Endelüsiyyü'l-Ahîr* adlı romanda, *figürlerden hareket eden adlandırmalar* tekniği kullanılmıştır. Bu teknik, romandaki olayların kendi etrafında cereyan ettiği ana karakterlerden birisinin romana isim olarak seçilmesi ile olur. Böylece romanın ismini gören okuyucu romana başlamadan önce içerik hakkında ön bilgiye sahip olur.

Ahmed Emîn'in, Endülüslü Müslümanların içinde buldukları

⁶ Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed el-Makkari, *Neşhü't-tıb min ğuşni'l-Endelüsî'r-rafiğ ve zikrii vezirihâ Lisâniddin İbni'l-Hağîb* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1387/1968), 4/525; Muhammed Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs (Nihâyetü'l-Endelüs ve târihu'l-Arabi'l-mütenaşşirin)* (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1407/1987), 6/257; Mühce Emîn Bâşâ, *Sukûti'l-Endelüs: târihuhü ve esbâbühü* (Dimeşk: Şer'a, 2002), 115; Alfred Boustani, *Nübzetü'l-aşr fi 'ahbâri milûki Benî Naşr* (Mağrib, Matbaatü'l-fünûni'l-musavvara, 1358/1940), 39-42; Abdurrahman Ali Haccî, *Târihu'l-Endelüs mine'l-fethi'l-İslâmî hattâ sukûti Gırnâta* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1401/1981), 552.

⁷ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 185.

⁸ Fatih Tepebaşılı, *Edebiyat ve Roman* (Konya: Çizgi Kitapevi, 2001), 48.

⁹ Roman adlandırım yolları biçimsel ve içerikle ilgili araçlar olmak üzere ikiye ayrılır. Biçimsel araçlar; figürlerden, olaydan, mekândan, zamandan ve simgesel unsurlardan hareket eden adlandırmalar olarak çeşitlere ayrılır. Bk. Tepebaşılı, *Edebiyat ve Roman*, 50-52.

olumsuzlukları kaleme aldığı bu romana *el-'Endelüsiyyü'l-'Ahîr (Son Endülüsli)* adını vermesi birkaç nedene bağlanabilir. Bunlardan ilki bu ismin, kitabın birinci kısmıyla ilgili olmasıdır. Kitabın birinci kısmı Ebû Hasan el-Gırnâtî olarak isimlendirilen Gırnâtalı bir adam tarafından yazılan ve romanın da adı olarak seçilen “*el-'Endelüsiyyü'l-'Ahîr (Son Endülüsli)*” başlığını taşıyan bölümü içermektedir. Romana ismini veren diğer sebebin de romanın ikinci kısmı ile irtibatlı olduğu söylenebilir. Zira bu kısımda kitabın sahibi olan Ali Bediyye kendisini son Morisko¹⁰ olarak nitelemiştir. Bu ikinci gerekçenin romanın bütünlüğü dikkate alındığında verilen isim için makul olduğu görülür.

1.2. Şahıs Kadrosu

Romanda bahsi geçen kişiler olay örgüsünün ana figürleridir ve bunlar romanın teknik yapısının vazgeçilmez öğeleridir.¹¹ Romanın oluşmasında olay, dil, şahıs ve teknik olmak üzere dört önemli faktör vardır. Roman, estetik değerini, kurgulanan olay örgüsü ve şahıs kadrosuyla kazanır. Her olayın bir faili vardır ve bu olay şahıs kadrosuyla canlandırılır. Romancı bunu gerçekleştirirken kendisine has bir dil kullanır. Böylece kendi hayal gücü ve yazı kabiliyetini kullanarak gerçek hayattan esinlenerek oluşturduğu kurmaca bir dünya elde eder.¹²

İncelediğimiz romanın şahıs kadrosuna baktığımızda iki *ana kahraman* yanı sıra onlardan geri planda kalan *dekoratif kahraman*¹³ olarak da adlandırabilecek bazı isimlerin olduğu da görülmektedir. Romandaki kahramanlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Birinci Bölümün Kahramanları:

Ebû Hasan el-Gırnâtî: Romanın birinci bölümünün ana kahramanıdır. Ebû Hasan el-Gırnâtî, Gırnâta'nın düşmesinden önceki son beş günde gerçekleşen olayları kayıt altına alan kişidir. Diğer kişiler dekoratif kahraman olarak geçer.

¹⁰ İspanyol hâkimiyeti altında yaşayan zorla Hristiyanlaştırılmış eski Müslümanlara verilen ad. Moriskolar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Özdemir, “Moriskolar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/286.

¹¹ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 141.

¹² Tekin, *Roman Sanatı-Romanın Unsurları 1*, 75-76.

¹³ Dekoratif kahraman tanımı için bk. Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1991), 158.

1. *Músâ b. Ebî Gassân*: Benî Ahmer Devleti'nin başkenti olan Gırnâta'nın savaşız bir şekilde teslim edilmesine karşı çıkan kumandanlardan biridir.
2. *Hâlid b. Zeydûn*: Küçüklüğünden beri yatalak olan, güzel konuşma becerisine sahip olan kahramanlardandır. Ağır başlı ve hikmetli birisi olarak tanınmaktadır.
3. *Ebû Abdullah*: Benî Ahmer Devleti'nin son hükümdarıdır.

İkinci Bölümün Kahramanları:

1. *Ali Bediyye*: Romanın ana kahramanıdır. Müslümanlar zamanında Gırnâta'da bir cami iken İspanyollar tarafından kiliseye çevrilen San Sebastian'da rahiptir.¹⁴ Ali, kendisini Gırnâta'da sayılarının gittikçe azaldığı Müslümanların sonuncusu olarak tanıtmıştır. O, İspanya'daki Müslümanları ya öldürerek ya da Hristiyanlaştırarak yok etmeyi amaçlayan engizisyon mahkemesinden gerçek kimliğini saklamaya çalışan Endülüs Müslümanlarındandır. Yazar, romandaki diğer şahısları, Ali Bediyye'ye yaklaştırarak anlatır. Böylece okurların ana kahramanı daha iyi tanıyabilmesini sağlar.
2. *Şeyh Ömer*: Don Diego olarak bilinen, varlıklı ve yetki sahibi, İspanyol kralın güvenini kazanmış, siyasî anlamda da geniş ilişkileri bulunan, işlerinin takibi için sürekli sefere çıkan bu sebeple de uzun süre görünmeyen bir rahip olarak tanınır. Müslüman kimliğini saklı tutmak için bu yolu kullanan Şeyh Ömer, herkes tarafından samimi bir Hristiyan ve önemli vazifeler sebebiyle Gırnâta'nın dışına yolculuk yapan biri olarak bilinir. Gerçekte ise Moriskolarla bağlantı kurup iletişim halinde kalmak için Endülüs'ün dört bir yanını gezer.¹⁵ Moriskoların Gırnâta'daki son şeyhidir ve mescitte yakılarak öldürülür.
3. *Rahip Camillo*: Moriskolular arasında Kâsım olarak bilinen Camillo, San Sebastian Kilisesi'nde rahip olarak görev yapan, Şeyh Ömer tarafından Moriskolarla bağlantı kurma görevi verilen ki-

¹⁴ Emîn, *el-'Endelüsiyyü'l-'Ahîr*, 64.

¹⁵ Emîn, *el-'Endelüsiyyü'l-'Ahîr*, 74.

şidir. Kendisine ulaşan emir ve haberleri diğer Moriskolara teslim etmekle görevlidir.

4. *Ebde ve Ebleli iki Müslüman kadın*: Bunlar da Şeyh Ömer tarafından gönderilen bilgileri Ali Bediyye'ye ulaştıran kişilerdir.
5. *Cardinal Jimenes*: Engizisyon mahkemesi başkanıdır. Katı kalpli ve sert yüz ifadesine sahiptir.

1.3. Olay Örgüsü

Anlatma esasına dayalı metinler bir olay etrafında meydana gelir. Bu olay da zaman ve mekâna bağlı olarak kurgulanır. Ayrıca bu olayın kişileri vardır.¹⁶ Olayların zaman sırasına göre aktarılmasına öykü, neden-sonuç bağlamında ele alınmasına ise olay örgüsü denir.¹⁷ Bu sebeple olay örgüsü, romandaki olayların oluş sistemi ve yapısıdır.¹⁸

Bir romana edebî değer katan husus, onun gerçeği yorumlaması ve gerçeği değişime uğratmasıdır. Çünkü bütün romanların yaşanmış bir olayı kendine has bir ifadeyle anlatması gerekir. Romanın gerçekliği, yaşanmış olanı değil gerçeğe uygun olanı aktarmasıyla sağlanır.¹⁹

el-'Endelüsiyyü'l-'Ahîr romanında, üç farklı anlatıcı dolayısıyla üç farklı olay örgüsü bulunmaktadır. Romanın ilk kısmının anlatıcısı Ebû Hasan el-Gırnâtî; ikinci kısmının anlatıcısı Ali Bediyye'dir. Bu iki isimden aldığı anlatılarla birlikte romanı baştan kurgulayan üçüncü anlatıcı ve aynı zamanda romanın yazarı olan kişi ise Ahmed Emîn'dir.

Roman, üçüncü anlatıcı konumundaki kişi olan Ahmed Emîn'in, kitap ticareti yapan arkadaşı Ferhat aracılığıyla kendisine ulaşan eski bir kitap üzerine başlar. Bu kitabın sayfaları, Endülüslü Moriskoların Eski İspanyolca diliyle yazılır. İspanyolca eğitimi alan Ahmed, Arapça yazılıp İspanyolca okunan bu dili öğrenme imkânı bulduktan sonra eseri önce yeni İspanyolcaya, daha sonra da Arapçaya çevirir. Romanın giriş bölümünde yazımı ile ilgili bilgilere yer veren Ahmed Emîn, romanı

¹⁶ Şerif Aktaş, *Anlatma Esasına Bağlı Edebi Metinlerin Tahlili* (Ankara: Kurgan Edebiyatı, 2013), 41.

¹⁷ Edward Morgan Forster, *Roman Sanatı*, çev. Ünal Aytür (İstanbul: Adam Yayınları, 1985), 128.

¹⁸ Roland Bourneur, - Real Quellet, *Roman Dünyası ve İncelemesi*, çev. Hüseyin Gümüş (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989), 32; Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 187.

¹⁹ Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, 15.

iki kısma ayırır. Romanda bölümlerin içinde zikredilen bir olay, yer veya dikkat çekici bir kelime bölüme isim olarak koyulur. İki kısımdan oluşan ve toplamda sekiz bölüme ayrılan romanda her bölümün farklı içeriği bulunmaktadır.

1.3.1. Birinci Kısım

Romanın birinci kısmının başlığı *el-'Endelüsiyyü'l-'Ahîr (Son Endülüsli)*'dir. Bu kısım, günlükler şeklinde Ebû Hasan el-Gırnâtî tarafından kaleme alınmıştır. Kendisi, Gırnâta'nın tesliminden önceki son beş günde gerçekleşen olayları kayıt altına almıştır. Bu notlar, romanın kahramanlarından olan Şeyh Ömer'e dedeleri vasıtasıyla ulaşmıştır. Şeyh Ömer'in ölümünden sonra ise, Ali Bediyye'nin eline geçmiştir.

Ali Bediyye'nin eline geçen bu eser, romanın birinci kısmını oluşturur. Bu kısım toplam beş bölüme ayrılmış, her bölüm bir güne ayrılacak şekilde numaralandırılmıştır.

Birinci Bölüm (Birinci Gün): Gırnâta halkı erkeklerinin şehrin işgalini kaldırmak, yaşanan acı ve kederleri yok etmek için savaşa çıkmasının ardından, Gırnâta sokaklarında gezintiye çıkan Ebû Hasan el-Gırnâtî, kendi yaşadığı mahalle olan Beyâzîn'i tasvir ile başlar. Daha sonra, mahallede tamamen sessizlik ve sakinliğin hüküm sürdüğünü, insanların birbirlerinin yüzlerine bakmaktan çekindiğini ifade ederek Gırnâta'ya hâkim olan ümitsizlik ve yorgunluk halini dile getirir.²⁰

İkinci Bölüm (İkinci Gün): Bu bölümde Ebû Hasan el-Gırnâtî, savaş ortamında insanların psikolojik durumlarını ve savaşın yarattığı gerginliği yansıtan bazı olayları aktarır. Buna örnek olarak Ebû Hasan el-Gırnâtî'nin, Gırnâta sokaklarında karşılaştığı dükkân sahibi ve bir dilenci arasında geçen münakaşa verilebilir.

Bu tartışmada dükkân sahibi dilenciye;

Bu hayatta sizi ilgilendiren tek şey, çalışmadan ve gayret etmeden karınlarınızı doyurmaktır. Bizler ise savaşın ve muhasaranın masraflarını karşılıyoruz, der.

Dilenci de kendisine aşağıdaki gibi cevap verir:

²⁰ Emîn, *el-'Endelüsiyyü'l-'Ahîr*, 26.

Geceleyn evlerinize gidersiniz. Bizler ise Gırnâta'nın sokaklarına ve tarlalarına sığınırız; ona sarılır ve onunla kendimizi koruruz, der.²¹

Yukarıda geçen diyaloga yer verdikten sonra Ebû Hasan el-Gırnâtî, bu olaydan çıkardığı dersleri anlatır. O günlerde herkesin hikmet sahibi kimseler olduğunu belirterek bunun geç kalınmış bir davranış olduğu konusunda serzenişte bulunur.

Üçüncü Bölüm (Üçüncü Gün): Bu bölümde, Ebû Hasan el-Gırnâtî, Müslümanların son kalesi olan Gırnâta'nın düşüşünde rol oynayan hususlara vurgu yapar. Ebû Hasan el-Gırnâtî'ye göre bu düşüşün sebeplerinin ilki Gırnâta yöneticileriyle ilişkilidir. Bu durumu, Hristiyan kralların Ebû Abdullah b. Ahmer'den Gırnâta'yı teslim alma istekleri karşısında halkın zayıf bir tavır sergilemesine, Gırnâta'da çıkan her bir sorunda bağırıp çağırılmayı ve ağlamayı âdet edinmesine bağlar.

Bu bölümde Ebû Hasan el-Gırnâtî, küçüklüğünden beri yatalak olan fakat güzel konuşma becerisine sahip arkadaşı Hâlid b. Zeydûn'u ziyaretinden bahseder. Arkadaşıyla Gırnâta'nın düşüşünün sebeplerinden birisi olan ordu komutanlarının ve Gırnâta'nın ileri gelenlerinin mülklerini satın şehri terk etmeye niyetlenmeleri hakkında konuşur. Ebû Hasan el-Gırnâtî, bu kişilerin önde gelen ismi Ebû Abdullah'ı kastederek, "Bunlar nasıl olur da mülklerini fiyatların en değersizine satacak kadar adileşirler"²² ifadelerini kullanır.

Dördüncü Bölüm (Dördüncü Gün): Bu bölümde Ebû Hasan el-Gırnâtî diğer İslâm ülkelerinin, Gırnâta'yı düşmekten kurtarmak için yardım ve desteklerini esirgemelerine serzenişte bulunarak şöyle der:

Mısır ve Adve sultanları, kendi iç politikaları nedeniyle bize yardım göndermediler. Bilmiyorum, Gırnâta'ya yardım etmelerine hangi iç meseleleri engel oldu. Hatta Osmanlıları da Avrupa savaşları ve yayılma politikaları bizi kurtarmaktan alıkoymuştu.²³

Beşinci Bölüm (Beşinci Gün): Bu bölümde Ebû Hasan el-Gırnâtî, Gırnâta Sultanı Ebû Abdullah'ın, Gırnâta'nın teslim belgesini imzaladığı, bağırılmalar ve ağlamalar eşliğinde Gırnâta'nın kaybedilişine

²¹ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-'Ahlîr*, 35.

²² Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-'Ahlîr*, 40.

²³ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-'Ahlîr*, 44.

şahit olunan günü anlatır. Bu süreçte Gırnâta'nın dört bir yanında çıkan direniş hareketleri ve Gırnâta'da ayaklanma olacağı haberi üzerine Ebû Abdullah, Endülüslülerin teslim razı olmayacaklarını hisseder. Durumun Kral Ferdinand ve Kraliçe İzabella'ya iletilmesi üzerine ayaklanmaların bastırılmasına güç yetirilemeyeceğinden korkularak anlaşma tarihi beklenmeden Gırnâta ele geçirilir.²⁴ Bunun üzerine Katolik kralların heyeti Elhamra Sarayı'na ulaşır, gözetleme kulesine gümüş haç dikilir. Şüphesiz bu durum Endülüs Müslümanlarına karşı haçlı savaşlarının bittiğinin ilanı olur.²⁵

Yukarıda zikredilen olayın yaşanmasının ertesi günü fecir vakti evinden çıktığını söyleyen Ebû Hasan el-Gırnâtî, Ebû Abdullah'ın kafilesinin, Gırnâta'yı terk ettiğini, kafilenin hepsinin yüzünü ihanetin, bencilliğin hüznü ve ıstırabın bürüdüğünü dile getirir. Bunun ardından güneşe bakmak için yüksek bir tepeye çıkan Sultan Ebû Abdullah, seslice ağlamaya başlar. Bunun üzerine annesi Ayşe Hatun'un ona, "Erkekler gibi koruyamadığın mülke kadınlar gibi ağla" dediği kaydedilir.²⁶

Ebû Hasan el-Gırnâtî son beş günün tasvirini yaptıktan sonra aşağıdaki notu düşerek kitaba son verir: "Evime döndüm. Son günlerde yaşanan her şeyi yazdım ve eve bıraktım. Umulur ki bizden sonra gelenlere bir ibret ve öğüt olur. Yazının bittiği tarih: Hicrî 9 Muharrem 879, Milâdî 1492."²⁷ Kısaca ifade edilirse, Ebû Hasan el-Gırnâtî, Gırnâta'nın elden kaybedilişinin acı tasvirini yaptığı bu kısımda, dünyanın en büyük uygarlıklarından biri olarak kabul edilen Endülüs'ün ulaştığı durumun ve düşüş hikâyesinin ayrıntılarını anlatır.

1.3.2. İkinci Kısım

Bu kısım, kendisinin Gırnâta'daki Moriskoların sonuncusu olduğunu söyleyen Ali Bediyye'nin başından geçenleri kaleme aldığı bölümdür. O, engizisyon mahkemesinden gerçek kimliğini saklayarak kilisede rahip olarak çalışan Endülüs Müslümanlarından.

²⁴ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-Ahîr*, 48.

²⁵ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-Ahîr*, 49.

²⁶ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-Ahîr*, 50-51.

²⁷ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-Ahîr*, 51.

Ali, kilise hayatının büyük bir kısmını Hristiyanlıkla alakalı dersler okuyarak; geceleri ise odasına çekildikten sonra Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerden bildiklerini tekrar ederek ezberini korumaya çalışarak geçirir. Çünkü o, diğer Müslümanların başına geldiği gibi bir gün ezberlerini unutmaktan ve bundan dolayı İslâm ile bağının kopmasından korkar.²⁸ Engizisyon mahkemesinin yakın takibi altında olan Ali, başka bir kimlik arkasında gizlenmiş olarak hayatına devam eder. Rüyalarında bile İslâmî yahut Arapça bir kelimeyi telaffuz etmekten korkar.²⁹

Bu bölüm, Ali'nin başından geçen, Endülüs'ten başlayıp Hicaz ve Mısır'da sona eren olayları anlatır. Bu kısım, üç bölüme ayrılmıştır.

Başlangıç Bölümü: Ali Bediyye'nin Şeyh Ömer'le tanışma hikâyesini içerir. Ali henüz altı yaşındayken, babasından Arapça ve İslâmî bilgiler dersleri alır. Aynı zamanda da Hristiyanlığı ve İspanyolcayı öğrenmek için Hristiyan okuluna gider. Günlerden bir gün babası ile Şeyh Ömer'in evine giden Ali, Şeyh Ömer ile tanışma hikâyesini şöyle anlatır:

Bir gece babam beni aldı ve Gırnâta'nın sokaklarında gezintiye çıkardı. Daha sonra yolu öğrenmemem için gözlerimi kapamamı emretti. Çünkü babam, eğer bir gün engizisyon mahkemesinin eline düşersem, bulduğumuz yeri onlara söyleyeceğimden korkuyordu. Gırnâta sokaklarında bir süre yürüdüktan sonra bir eve vardık. Benim ise gözlerim hala kapalıydı. Babam kapıyı art arda üç kere çaldı, kısa bir süre sonra da sadece bir kere çaldı. Bu, kapıyı çalan kişinin bir Morisko olduğunu gösteriyordu. İçeri girdiğimizde babam gözlerimi açmamı söyledi. Evde, halinde sükûnet ve ruh dinginliği alameti bulunan bir adamın etrafında toplanmış olarak oturan dokuz adam vardı. Sonradan o adamın Şeyh Ömer olarak tanındığını öğrendim. Moriskoların hocası ve imamıydı.³⁰

Ali ve Şeyh Ömer'in daha sonraki karşılaşması ise, Ali'nin rahip olarak kaldığı kilisede olur. Rahip Don Diego kimliğiyle kiliseye gelen Şeyh Ömer, Ali'yi Rahip Camillo ile tanıştırır. On yıldır San Sebastian Kilisesi'nde rahip olarak kalan, asıl isminin Kâsım olduğunu öğrendiği bu Morisko, Şeyh Ömer ile kilisedeki diğer Moriskolar arasında

²⁸ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-'Ahîr*, 65.

²⁹ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-'Ahîr*, 66.

³⁰ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-'Ahîr*, 56-57.

haberleşme ile görevlidir. Son yıllarda Gırnâta'da meydana gelen olaylar ve engizisyon mahkemesinin baskılarının da Müslümanların sayısını azalttığı bir dönemde Ali, bir yandan başka bir Moriskoyla tanışmanın mutluluğunu yaşarken, öte yandan da aşırı derecede tedirginlik duyar. Şeyh Ömer, yaşı oldukça ilerlemiş olan Camillo'nun artık bu görevden ayrılacağını ve yerine geçecek birisini aradıklarını belirtir ve bu teklifi Ali'ye yapar. Engizisyon mahkemesinin güvenini kazanan Ali, tedirginliğine rağmen kendisine verilen bu önemli görevden kaçışın olmadığını görerek Şeyh Ömer'e görevi kabul ettiğini söyler.³¹

Rüya Bölümü: Bu bölümde Şeyh Ömer'in ölümü anlatıldıktan sonra, Moriskoların Gırnâta'dan bile çıkmanın yasak olduğu dönemde Ali'nin rüyasında Kâbe'yi gördüğü anlatılır. Ali bu rüyayı, içinde bulunduğu zor durumdan bir çıkış kapısı olarak yorumlar, bir gün Kâbe'ye gideceğine dair Allah'tan bir müjde olarak kabul eder.³²

Şeyh Ömer'in ölüm haberini bizzat engizisyon mahkemesi başkanından duyan Ali, bir yandan üzüntüsünü saklamaya çalışırken diğer yandan endişe ve korku içinde bu duruma sevindiğini ifade etmek zorunda kalır.³³ Moriskoların lideri kabul edilen Şeyh Ömer'in ölümüyle birlikte artık Gırnâta'da Moriskolar için ne bir şeyh ne de bir Morisko kalır.

Son Bölüm: Acı ve kederlerin şiddetlendiği, Müslümanların sayısının da giderek arttığı günlerin birinde Ali, engizisyon mahkemesi tarafından yeni fethedilen yere³⁴ misyoner olarak seçilmiştir. Kendisinin gemiyle oraya gideceği haberini alan ve vazifeyi kabul etmekten başka çaresi olmayan Ali, hazırlanmaya başlar. Bütün geceyi ağlayarak, içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için Allah'a dua ederek geçiren Ali, sabah olduğunda askerlerle birlikte gemiye doğru gider. Uzun süredir Gırnâta'nın sokaklarında yürüyüp havasını solumadığını ifade eden Ali, eski günlerini hatırlar ve ağlayarak bu diyardan uzaklaşır. Ancak

³¹ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-Ahîr*, 67-73.

³² Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-Ahîr*, 90.

³³ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-Ahîr*, 55.

³⁴ Ali Bediyye, yeni yerin neresi olduğunu belirtmemiştir. Ancak bu yerin Güney Amerika veya Filipin olduğu düşünülmektedir. Ancak Filipin'in olması daha muhtemeldir. Çünkü Filipin o vakit İspanya'nın sömürsü altındaydı.

onun bu üzüntüsünü hafifleten bir düşünce vardır ki o da rüyasındaki müjdeye göre Mekke'ye gidecek olmasıdır. Tam da bu sırada Şeyh Ömer'in kendisine söylediği "Allah seni yüz üstü bırakmaz oğlum. Çünkü sen kimsenin dayanamayacağı zorluklar gördün ve yaşadın. Asla endişelenme, bir gün refaha kavuşacaksın."³⁵ şeklindeki sözleri ile bir nebze rahata erer.

Askerler ve gemi mürettebatı haricinde yirmi küsur rahip ve papazla başlayan yolculuk ertesi günün sabahında şiddetli dalgalara maruz kalır. Kısa süre içinde gemi suya gömülür. Gemi batmadan önce dengesini kaybedip suya düşen Ali, denizin aşırı dalgalı ve suyun buz gibi olmasına rağmen özgürlüğüne kavuştuğu için oldukça mutludur.³⁶

Dalgaların getirdiği gemi kalıntılarından bir tahtaya tutunarak hayatta kalmayı başaran Ali, uyandığında kendisini bir gemide bulur. Başlangıçta dış görünüşünden ve zayıf Arapçasından Müslüman veya Arap olduğu anlaşılmayan Ali, kısa zaman sonra bu insanlarla tanışıp başından geçen tüm olayları kendilerine anlatmaya başlar.³⁷

Konuştukça rahata erdiğini ifade eden Ali, gemideki insanların Mısırlı tüccar olduklarını ve şu anda Mısır'a doğru gittiklerini, orada kendisini Mekke'ye götürecek gemiye teslim edeceklerini öğrenir. Giymesi için verilen kıyafetleri giydiği esnada, Endülüs'ten çıkarken belinin etrafına sardığı evrakların sudan herhangi bir zarar görmemesine oldukça sevinmiştir. Artık Allah'ın evine gideceğini ve orada güvende olacağı günleri hayal ederken Endülüs topraklarındaki zalimlerin Müslümanlara yaptıkları eziyetlere karşı bir gün Allah tarafından cezalandırılacağından emin bir şekilde hayatına devam edecektir.³⁸

Yukarıda anlatılanların hepsi Ali'nin defterine kaydettiği acı hatıralardır. Yazısını bitirdikten sonra bu notlarını, Ebû Hasan el-Gırnâti'nin yazdığı evrakların yanına koyduğunu ve tüm bunların bir gün Müslümanların eline geçeceğini ve din kardeşlerinin İslâm için

³⁵ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-'Ahlîr*, 106.

³⁶ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-'Ahlîr*, 109.

³⁷ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-'Ahlîr*, 111.

³⁸ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-'Ahlîr*, 112-113.

nelerle mücadele ettiklerini görmeleri için yazdığını belirtir. Sonuna da günün tarihini atarak şöyle yazar: *Milâdi, 1807, Ali Bediyye.*

1.4. Anlatıcı ve Bakış Açısı

Bir romanda yazarın hikâyeyi anlattığı, kendisi ile okuyucu arasında kalan ve romandaki olayları okuyucuya ileten kişi vardır. Bu kişi ya romanın içindedir ya da tamamen dışındadır ve kendisine anlatıcı denir. Anlatıcı ve bakış açısı analiz edilirken dikkat edilmesi gereken nokta, romanın yazarının ve anlatıcısının farklı kişiler olduğudur. Yazar gerçek dünyada var olan kişi iken, anlatıcı romanın kurgusuna bağlı olarak oluşan gerçek dışı kişidir. Anlatıcı olayları belli bir bakış açısından aktarır. Buna “anlatım konumu” denilir.³⁹ Bakış açısı, romandaki olayların okuyucuya kimin açısından ulaştığıyla ilgilidir. Anlatıma dayalı sanatlardan birisi olan roman, bir olaydan ve bu olayı okuyucuya aktaracak bir anlatıcıdan oluşur. Dolayısıyla anlatıcı romanın vazgeçilmez unsurudur.⁴⁰ Olayı kimin anlattığı, anlatıcının olayların içinde mi dışında mı olduğu, tabiata nasıl baktığı ve bir konuda nasıl bir tutum sergilediği gibi durumlar bize anlatım konumu hakkında bilgi verir.⁴¹

Romandaki olayı okuyucuya aktaran çeşitli anlatıcı tipleri vardır. Bunlar genellikle gözlemci anlatıcı, özne anlatıcı ve çoğul anlatıcı olmak üzere üçe ayrılır. *O anlatıcı* veya *yazar anlatıcı* olarak da bilinen gözlemci anlatıcıda anlatıcı, görgü tanığı konumundadır; olayları belirli bir mesafeden aktarır. *Ben anlatıcı* veya *kahraman anlatıcı* da denilen özne anlatıcıda ise anlatıcı hem olayın öznesi hem de aktarıcısıdır. Kişi, başından geçenleri kendisi anlatır. Çoğul anlatıcıda ise bir romanda birden fazla anlatıcı tipine yer verilir. Bazı durum ve olaylar gözlemci, bazıları da özne anlatıcısıyla aktarılır.⁴² Kahraman anlatıcı metodu kullanılarak yazılan eserler, otobiyografik özellik taşır. Bu eserlerde

³⁹ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 103.

⁴⁰ Ünal Aytür, *Henry James ve Roman Sanatı* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), 19.

⁴¹ Philip Stevick, *Roman Teorisi*, çev. Sevim Kantarcıoğlu (Ankara: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Matbaası, 1988), 112.

⁴² Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 104-114.

kahraman anlatıcı; olayları yaşayan yani özne aynı zamanda da anlatan kişidir.⁴³

el-'Endelüsiyyü'l-'Aḥîr isimli romanda yazar, kahraman anlatıcı türünü seçmiştir. Bu anlatıcı tipinin bakış açısı kendisidir. Romandaki olayların merkezinde olan anlatıcı, olayları kendi bakış açısından iletir.⁴⁴ Yazarın bu tipi seçmekle okuyucunun, olayları yaşıyor gibi hissedebilmesini, daha da ilerisi roman kahramanlarıyla özdeşleşebilmesini⁴⁵ amaçladığı söylenebilir.

Bu romandaki olaylar, kahraman anlatıcı olan Ebû Hasan el-Gırnâti ile Ali Bediyye'nin ağzından aktarılır. Bu kişiler, kendi yaşantılarını, gözlem ve tecrübelerini yansıtır. Bu tür anlatıcı tipinin seçildiği eserlerde, okuyucunun başkahramanı daha yakından tanıyabildiği söylenebilir. Ahmed Emîn, romanında kahraman anlatıcı türünü kullandığından dolayı olayları onun bakış açısı ile değerlendirir. Böylece yazarın, kahramanların ruh dünyasına gidip, onların perspektifinden mesajlar vermeye çalıştığı görülür. Aşağıdaki ifadeler bunun güzel bir örneğidir:

Kalbimizden hüznün ve acı damlarken bu yere nasıl girdiğimizi hala hatırlıyorum. Kalplerimiz tevhide söylerken, dilimiz onların söylediklerini tekrar ediyordu. Fısıldaşmak bile yasak olduğu için sadece bakışarak selamlaşmıştık. Ayinin ne zaman başlayıp ne zaman bittiğini hatırlamadım. Aniden omzumu sıkıca tutan bir el hissettim.⁴⁶

Ayrıca romanın tamamı otobiyografik eserlere uygun olan birinci tekil şahısla yazılmıştır: “Uzaktan, adamların omuzlarında taşınan tabutlar gördüm. Beyâzîn Mahallesi'nin halkı Mûsâ b. Ebû Gassân ile birlikte öldürülen ölülerini gömüyorlardı.”⁴⁷ Sonuç olarak *el-'Endelüsiyyü'l-'Aḥîr* isimli romanın kahraman anlatıcı bakış açısının hâkim olduğu otobiyografik bir özellik taşıyan bir eser olduğu söylenebilir.

⁴³ Roman sanatında kullanılan otobiyografik ben tekniği hakkında bilgi için bk. Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, 101.

⁴⁴ Özne anlatıcı hakkında bilgi için bk. Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 111.

⁴⁵ Salih Bolat, *Öykü Yazma Teknikleri* (İstanbul: Varlık Yayınları, 2005), 128.

⁴⁶ Emîn, *el-'Endelüsiyyü'l-'Aḥîr*, 53.

⁴⁷ Emîn, *el-'Endelüsiyyü'l-'Aḥîr*, 26.

1.5. Zaman

Sözlü ya da yazılı fark etmeksizin anlatıma dayalı oluşturulan edebî metinlerde, belirli bir zamana bağlı kalınır. Bu türlerden birisi olan romanda da mutlaka bir zaman aralığı vardır. Çünkü romandaki olaylar, belirli veya belirsiz bir zamanda meydana gelir ve bu olaylar belirli bir süre içinde öğrenilir ve yine belirli bir süre içinde de kayıt altına alınır. Dolayısıyla zaman unsuru vazgeçilmez yapı taşlarından biri olarak romanda kendine yer bulur.⁴⁸

Romanda zaman unsuru önemli bir yere sahiptir. Olaylar, cereyan ettiği zamana göre nesnel, vaka ve anlatma zaman dilimleriyle ifade edilir. Romanda nesnel zaman, romana göre canlı ve gerçek olan zaman dilimidir. Vaka zamanı romanda olayların geçtiği zaman dilimidir. Anlatma zamanı ise, romanın yazıldığı zamandır.⁴⁹

İncelemesini yaptığımız *el-'Endelüsiyyü'l-'Ahîr* romanının nesnel zamanı Gırnâta'nın düştüğü 1492 ve sonrası yıllardır. Çünkü bu yıllar, romana ait bir zaman dilimi değil, genel bir zaman dilimidir. Bu romanda nesnel zaman, 1492'de Gırnâta'nın teslimiyle başlar ve dört asır sonrasına kadar uzanır.

Romanda, Gırnâta'nın düşüşünden önceki son beş güne ilişkin olayların anlatıldığı birinci kısmın nesnel zamanı 1492 yılıdır. Bu bölümün vaka zamanındaki olayları ise nesnel zamanda geçtiği haliyle aynen sunulmuştur. Ebû Hasan el-Gırnâtî, Gırnâta'nın teslim edilmesinden önceki son beş günde gerçekleşen olayları nesnel zamanda nasıl olmuşsa hiç değiştirmeden, oluş sırasını bozmadan aktarmıştır. Ali Bediyye'nin hayatının bir kısmının yer aldığı romanın ikinci kısmındaki olayların ise engizisyon mahkemeleri dönemine denk gelen 1805 yılında gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

el-'Endelüsiyyü'l-'Ahîr romanı otobiyografik bir roman olduğundan dolayı olayın gerçekleştiği zaman ile nesnel zaman arasında genel bir paralellik görülür. Ancak anlatıcı, aşağıdaki örnekte olduğu gibi nesnel zamanın uzun olması sebebiyle bazı yerlerde olay zamanını şöyle özet-

⁴⁸ Tekin, *Roman Sanatı-Romanın Unsurları 1*, 117.

⁴⁹ Romanda zaman kavramı için bk. Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 126-132.

ler: “Gırnâta Milâdî 1492 yılında düştü. Şu an 1805 yılındayız. Yani bu kitabın üzerinden yaklaşık dört asır kadar zaman geçti.”⁵⁰

Romadaki olayların geçtiği zaman dilimine gelince romanda zamanla ilgili olarak açık tarihler belirtilmiştir. Birinci bölümün sonunda Ebû Hasan el-Gırnâtî, Endülüs’ün düşmesinden önceki son beş günü anlattığı birinci bölümü, Hicrî 9 Muharrem 879, Milâdî 1491 yılında tamamladığını kaydetmiştir.⁵¹ Ali Bediyye’nin başından geçenleri anlattığı bölüm olan ikinci bölümün başında ise Milâdî 1805 yılı olduğu belirtilmiştir.⁵²

1.6. Mekân

Romanda aktarılan olaylar mutlaka bir mekânda olup biter. Çünkü mekân unsuru olmadan, karakterlerin kişiliklerini çizmek, hadiselerin meydana geldiği ortamı anlatmak mümkün olmaz.⁵³ Mekânların tanımlanmasında ise genelde tasvir metodu kullanılır.⁵⁴

Mekân, somut ve soyut mekânlar olmak üzere ikiye ayrılır. Somut mekânlar, roman karakterlerinin içinde var oldukları ve her türlü faaliyetlerini devam ettirdikleri yerlerdir. Soyut mekânlar ise ütopyik, fantastik ve metafizik özelliğe sahip yerlerdir.⁵⁵

el-’Endelüsiyyü’l-’Ahîr romanında soyut mekân bulunmamaktadır. Mekânların tamamı somuttur. Yazar, Ali Bediyye’nin Endülüs’ten başlayarak Mısır yolculuğuna kadar bulunduğu mekânların hepsini roman kurgusuna göre okuyucuya iletir. Romanda Gırnâta, Beyâzîn Mahallesi, Elhamra Sarayı, Mısır ve Mekke gibi somut mekânlara yer verildiği görülür.

Mekân tasvirleri yapılırken de ayrıntıya kaçmadan *kısa* olmasına dikkat edilmiş, *böylece romanın gerçekliği korunmuştur*. Endülüs’ün Müslümanlar nezdinde önemli bir yere sahip olması nedeniyle, yaşanan

⁵⁰ Emîn, *el-’Endelüsiyyü’l-’Ahîr*, 23.

⁵¹ Emîn, *el-’Endelüsiyyü’l-’Ahîr*, 51.

⁵² Emîn, *el-’Endelüsiyyü’l-’Ahîr*, 20.

⁵³ Tekin, *Roman Sanatı-Romanın Unsurları 1*, 152.

⁵⁴ Bourneur - Quellet, *Roman Dünyası ve İncelemesi*, 99-111.

⁵⁵ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 133-136; Mehmet Bakır Şengül, “Romanda Mekân Kavramı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/11 (2010), 533-534.

olayların geçtiği yerler belirtilmiş ve mekânların simgesel değerlerinden istifade edilmiştir.⁵⁶

Edebî metinlerde mekânın okuyucunun gözünde canlandırılması ve mekânla alakalı özelliklerin belirtilmesine yarayan tasvir veya betimlemeye,⁵⁷ romanda geçen aşağıdaki bölümü örnek olarak verebiliriz:

Caddelerde yürüyüşe çıktım. Gırnâta'nın evlerine bakıp onları düşündüm. Güzeldi, şahaneydi ve mimarî harikasıydı. Hiçbir ev, kederinde o evlere benzeyemezdi. Duvarları birbirlerine fısıldıyor, keder ve elemelerini soluyordu. Eğer konuşsalar, son zamanlarda yaşanan hadiselerin korkusundan çılgınlık atacaklarını hissettim.⁵⁸

1.7. Dil ve Üslup

Dil, kullanım alanı olarak konuşma dili, bilimsel dil ve edebî dil olmak üzere üçe ayrılır. Konuşma dili, beş duyuya yöneliktir ve genellikle zorunlu ihtiyaçlara cevap verir. Bilimsel dil, belirli bir konuyu ispat etme amacı ile kullanıldığı için daha çok akla hitap eder. Edebî dil ise, duygusal yönünün ağır bastığı, birden çok anlam çağrışımlarına ve kurguya sahip bir dildir.⁵⁹

Sanat türlerinden birisi sayılan romanın dilsel açıdan estetik bir ayrıcalığı olması gerekir. Roman dili bu estetik değerini, romancının dildeki tasarrufuyla kazanır. Romancı herkesin kullandığı genel geçer dil unsurlarını alır, kendi özgünlüğünü yansıtacak şekilde bu dili tekrardan üretir.⁶⁰ Dolayısıyla gündelik hayatta sadece bir aktarım aracı olan dili, bunun ötesine taşır. Sanatın sağladığı imkânları kendi ifade becerisiyle harmanlayarak dile yeni bir boyut kazandırır. Böylece dil, bilgiyi ve gerçeği değiştirip iletme becerisine sahip olur.⁶¹

⁵⁶ Mekânın simgesel değeri için bk. Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 141.

⁵⁷ Serap Arslan Cobutoğlu, *Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Edebiyat Coğrafyası: Karadeniz ve Çevresi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 86.

⁵⁸ Emin, *el-Endelüsiyyü'l-Ahîr*, 42.

⁵⁹ Mehmet Önal, "Edebî Dil ve Üslup", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 14/36 (2008), 27.

⁶⁰ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 257.

⁶¹ Tekin, *Roman Sanatı-Romanın Unsurları 1*, 165.

Ele aldığımız romanın yazarı Ahmed Emîn romanı kaleme alırken gündelik konuşma dilinden uzaklaşmamış, sade ve etkileyici bir dil kullanmıştır. Fasih Arapçayı hâkim kıldığı romanda, bazı söz sanatlarına yer vermiştir. Örneğin; romanın birinci kısmında Ebû Hasan el-Gırnâtî'nin Gırnâta sokaklarını tasvir ederken kullandığı aşağıda verilen ifadede teşbih sanatı görülmektedir:

كَانَتْ جُدْرَانُهَا تَهْمِسُ إِلَى بَعْضِهَا وَتَنْفَسُ عَنْ أُتْرَاحِهَا وَالْأَمِيمَا»⁶²

Duvarları birbirlerine fısıldıyor, keder ve elemelerini soluyordu.

Burada yazar, Gırnâta evlerinin duvarlarını, fısıldayıp nefes alması bakımından insana benzetmektedir.

Romanda, Hristiyan ve İslâm dünyasıyla alakalı birçok dinî terime yer verilmiştir. Bunlardan en çok kullanılanlar; قِسٌّ (rahip), تَعْمِيدٌ (vaftiz), صَلِيبٌ (hac), قُدَّاسٌ (âyin), مَحْكَمَةُ التَّفْتِيشِ (engizisyon mahkemesi), كَنِيسَةٌ (kilise), نَاقُوسٌ (kilise çanı), مَسْجِدٌ (mescid), آيَاتُ قُرْآنِيَّةٌ (Kur'ân-ı Kerîm ayetleri), مُؤَذِّنٌ (muezzin), تَوْحِيدٌ (tevhid), بَيْتُ اللَّهِ (Beytullah) şeklindedir. Bunlar romanın Hristiyanlık ve İslâm'la ilgili temasına işaret eder.

Arap edebiyatçılarının anlatıma dayalı eserlerde oldukça kullandıkları tasvir üslubu⁶³ gibi edebî sanatların ve süslü ifadelerin yoğun olduğu bir üslup yerine, Ahmed Emîn'in romanda nesnel tasvir üslubunu kullandığı görülmektedir. Örneğin, yazar rahip olarak görev yaptığı kiliseyi şöyle tasvir eder:

İkamet yerim San Sebastian Kilisesi'ydi. Bu kilise Müslümanlar zamanında Gırnâta'daki Büyük Cami'ydi. Gırnâta'nın düşmesinden sonra İspanyollar tarafından kiliseye çevrildi. Büyük Cami oldukça güzeldi ve bir mimarî harikasıydı. Endülüslülerin becerikli oldukları İslâmî süsleme sanatının örneği idi. Caminin güzelliğinin ve süslemesinin Hristiyan İspanyolların ruhlarında bile bir etkisi vardı. Camideki ayetleri sildiler. Minarenin yerine hac diktiler. Diğer süslemelere ise dokunmadılar. Şu an çanların çaldığı bu yeri her hatırladığımda, derin bir hüznü hissediyorum. Daha önce burada müezzin kelime-i tevhidi ve İslâm'ı bütün çıplaklığıyla söylerdi.⁶⁴

⁶² Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-'Ahlîr*, 42.

⁶³ Muhammet Vehbi Dereli, "Yemenli Öykücülerden Hemdân Zeyd Demmâc'ın 'Yolcu' Adlı Öyküsü", *Marife* 2 (2013), 166.

⁶⁴ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-'Ahlîr*, 64.

Romanda, düşüncelerin herhangi bir ifade biçimine başvurmadan doğrudan doğruya verilmesi anlamına gelen düşünce üslubunun⁶⁵ çokça kullanıldığı görülmektedir.

Yazarın Endülüs'e dair şu ifadeleri düşünce üslubunun kullanımına örnek olarak verilebilir:

Endülüs! Kendimizle beraber, ne güzel bir isme zulmettik. Özel menfaatler için ne kadar da Endülüs'e karşı durduk. Endülüs'ü kaybedenler kendi evlatlarıdır. Ant olsun ki Hristiyanlara teslim edilen kaleler ve şehirler Hristiyanların savaş ve çarpışmalarla aldıklarından daha fazladır.⁶⁶

Romanda kullanılan bir diğer üslup da eleştirel üsluptur.⁶⁷ Yazar eserde eleştirmek amacıyla bazı kişilere ve olaylara yargılayarak yer vermiştir. Bu üsluba sekiz yüzyıllık Endülüs topraklarına düşüş anında İslâm devletlerinin sahip çıkmadığını ve yardım etmediğini eleştirdiği aşağıdaki satırlar örnek verilebilir:

Mısır ve Adve sultanları ordularını göndermediler. Ülkelerinin iç politikaları bize yardım gönderme konusunda kendilerini meşgul etti. Bilmiyorum hangi iç politikalar Gırnâta'ya yardım etmeye mâni oldu. Hatta bizi kurtarmaktan Osmanlıları da Avrupa savaşları ve fetih politikaları alıkoymuştu. Müslümanlar için yeni ülke fethetmek mi yoksa İslâm güneşinin batmaya yaklaştığı köklü bir İslâm devletini himaye etmek mi daha önemliydi? Şayet Osmanlılar Endülüs'le birazcık meşgul olsalardı, İslâm beldesi yok olmazdı.⁶⁸

Romanın birkaç yerinde rastlanan üsluplardan biri de şairane üslup olarak da adlandırılan sanatkârane üsluptur. Romanda şiirsel bir söyleyişin hâkim olduğu üsluptur.⁶⁹ Romanın birinci bölümünde Gırnâta şehrinin teslim edilmeden önceki bir günde Ebû Hasan el-Gırnâtî şu beyitlere yer verir:

يا مَوْلِدَ نَفْسِي غِرْنَاطَةَ
يا مَوْطِنَ عُرْسِي غِرْنَاطَةَ

⁶⁵ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 278.

⁶⁶ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-Ahîr*, 43.

⁶⁷ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 279.

⁶⁸ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-Ahîr*, 44.

⁶⁹ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 294.

كَمْ صَرَّخْتَ، كَمْ تَأَلَّمْتَ كَمْ نَادَيْتَ
 إِنَّ لَمْ يُجِبْكَ تَأَشْفِينُ أَوْ الْعَاقِبِيُّ
 فَعَزَّائِي أَنْ عَلَى أَسْوَارِكَ مَاتَ الْعَسَائِيُّ⁷⁰

Ey dünyaya geldiğim şehir Gırnâta!

Ey evlendiğim vatan Gırnâta!

Ne kadar çok yardım çığlıkları attın, ne kadar acı çektin ve seslendin!

Tâşfîn veya el-Gâfikî sana cevap vermezse

Tesellim senin surlarında ölen el-Gassâm'yledir.

Yukarıdaki beyit örneğinde görüldüğü üzere, olayları duygusal bir zeminde aktarmak için sanatkârane üsluba yer verilir. Çalışmamıza konu olan eserde yazarın farklı üslup tiplerini bir arada kullanarak çeşitlilik yakaladığı; kullandığı dilin de anlaşılır olduğu dikkat çekmektedir.

1.8. Anlatım Teknikleri

Edebî eserlerde anlamdan çok anlatım biçimi önemlidir. Mananın anlatım biçimine verilen isim olan anlatım tekniği yazardan yazara değişmektedir. Yazarın, romanda işlediği konuyu doğrudan ortaya koymak yerine, birçok bakış açısından hareket ederek okuyucunun ilgisini çekmek için kullandığı bakış açısı türleri vardır.⁷¹ Bu anlatım teknikleri romanı özgün kılan yollardandır. Aksi halde romanın psikolojik, sosyolojik, tarih ve felsefe gibi alanlardan farklılaşması mümkün olmazdı. Bu bağlamda bir romanda anlatım teknikleri ne kadar çeşitli ve bilinçli kullanılırsa, romanın sanatsal değeri de o kadar artar. Roman sanatında anlatma-gösterme teknikleri, tasvir tekniği, mektup tekniği, özetleme tekniği, geriye dönüş tekniği, montaj tekniği, otobiyografik anlatım tekniği, leitmotiv tekniği, diyalog tekniği, iç çözümleme tekniği, iç monolog tekniği ve bilinç akımı gibi anlatım teknikleri kullanılır.⁷² İncelediğimiz romanda ise en çok iç monolog ve diyalog tekniği, geriye dönüş ve otobiyografik anlatım tekniklerine rastlanır.

⁷⁰ Emîn, *el-Endüsiyyü'l-'Alîr*, 30.

⁷¹ Stevick, *Roman Teorisi*, 62.

⁷² Tekin, *Roman Sanatı-Romanın Unsurları 1*, 198.

1.8.1. İç Monolog Tekniği

Roman kahramanının kendi kendiyile konuşması ve tartışmasıdır. Bu teknikte cümleler, konuşma havasında verilir ve genelde kişinin iç dünyasında cereyan eden duygu ve düşünceler, o anki ruh haline göre şekillenir.⁷³ Buna örnek olarak aşağıdaki paragraf verilebilir:

Rab, bir kimsenin kendi dinine zorla girmeye zorlanmasını kabul eder mi? O sırada bu rahibin sözlerini duyduktan sonra, aklımda bir düşünce belirdi. Eğer ki Müslümanlar, fetihten hemen sonra İspanyollara İslâm dinini dayatıp onları bu dini kabul etmeye ve Arapça dışında başka bir dil konuşmamaya zorlasalardı nasıl olurdu? Şayet böyle olsaydı Endülüs şu an bizim geldiğimiz duruma gelir miydi?⁷⁴

1.8.2. Diyalog Tekniği

Diyalog tekniğinde konuşma, bir aktarım yoludur ve genellikle iki veya daha fazla şahıs arasında gerçekleşir. Çünkü insanlar iç dünyalarındaki duygu ve düşüncelerini konuşarak ifade eder. Romancılar, konuşmaya dayalı oluşturulan bu diyalog tekniğini romanlarında kullanmaya özen gösterirler. Amaçları ise, karşılıklı olarak geçen konuşmalarla metinlerini dilsel açıdan zengin kılmaktır.⁷⁵

İncelediğimiz romanda zaman zaman diyalog tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. Bu yöntemin az kullanılmasının nedeni ise romanın, bir anı özelliği taşımasından kaynaklanır. Ancak kısmen yer verilen bu diyalog yönteminin romanı dil ve üslup açısından güçlü kıldığı ve romanın düşünsel dokusunu zenginleştirdiği görülür.

Yazar, engizisyon mahkemesi başkanı ile Ali Bediyye arasında şu diyalogun geçtiğini aktarır:

-Ey Bediyye! Sen Rabbe sadıksın. Bu şekilde kalmanı umuyorum. Kâfir Don Diego'nun öldürüldüğünü duydun mu?

-Evet, bidatçi kâfirin öldürüldüğü haberini aldım. Rab bizi onun kötülüklerinden kurtardı, dedim.⁷⁶

⁷³ Tekin, *Roman Sanatı-Romanın Unsurları 1*, 271.

⁷⁴ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-Ahîr*, 107.

⁷⁵ Tekin, *Roman Sanatı-Romanın Unsurları 1*, 265.

⁷⁶ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-Ahîr*, 54-55.

1.8.3. Geriye Dönüş Tekniği

Romanı oluşturan unsurlar olan insan, nesne, zaman ve duygunun bir geçmişi vardır. Yazar da bu öğeleri canlandırmak için zaman zaman geçmişe döner. Bunu da geriye dönüş tekniğini kullanarak gerçekleştirir. Örneğin; bir romanda kahramanın geçmişi romanın başında yer almaz. Aradan bir süre geçtikten sonra ve okuyucuda merak duygusu uyandırıldıktan sonra, bu kahramanla ilgili bilgiler geçmişe dönülerek verilir.⁷⁷ İncelediğimiz romanın ikinci kısmındaki ana karakterin, yan karakterlerden birisiyle olan tanışma hikâyesi konumuz açısından tipik bir örnektir. Roman bir süre ilerledikten ve bu iki karakterle alakalı parça parça bilgiler verildikten sonra sıra asıl tanıtıma gelir. Bu da geriye dönüş tekniği ile yapılır. Anlatıcı, bazen geçmişe dönmüş, nesnel zamandan önceki dönemde olup bitmiş olayları okuyucuya sunmuştur. Buna metin içinden seçilmiş aşağıdaki bölümü örnek olarak gösterebiliriz:

Babam bir gece elimden tuttu ve beni Gırnâta'nın caddelerinde gezdirmeye başladı. Akabinde yolu tanımamam için gözlerimi kapatmamı emretti. Engizisyon mahkemesinin eline düştüğümde buluşma yerimizi itiraf etmemden korkuyordu. Gırnâta'nın caddelerinde bir müddet yürüdükten sonra evlerden birine ulaştım. Benim gözlerim hala kapalıydı. Babam kapıyı üç defa peş peşe çaldı. Biraz bekledikten sonra tek defa çaldı. Bu, kapıyı çalanın Morisko olduğunun işaretiydi. İçeri girdik ve babam bana gözlerimi açmamı söyledi.⁷⁸

1.8.4. Otobiyografi Tekniği

Biyografi eksenli bir ifade tarzı olan otobiyografik yöntemde anlatıcı, birinci tekil şahıstır. Yani anlatılan ile anlatanın aynı kişi olduğu bu anlatım tekniğinde anlatıma konu olan her şey, anlatıcının bakış açısından okuyucuya iletilir.⁷⁹ İncelemesini yaptığımız söz konusu roman da ana karakterlerin başından geçen olayların anlatılması itibariyle otobi-

⁷⁷ Tekin, *Roman Sanatı-Romanın Unsurları 1*, 245.

⁷⁸ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-'Alîr*, 56.

⁷⁹ Tekin, *Roman Sanatı-Romanın Unsurları 1*, 260.

yografik özellik taşıır. Romanda geçen aşağıdaki ifadeler bu teknik için uygun örnektir:

Kilisedeki hayatım çok monotondu. Gündüzleri Hristiyanlık öğretilerini alıyordum. Geceleri ise kilisenin tepesinde bulunan küçük odama sığınyordum. Bu oda benim ikametgâhımdı. Karanlık çöküp sessizlik hâkim olduğunda Kur'an-ı Kerim ve sünnetten ezberlediklerimi gözden geçirmeye başlarım. En korktuğum şey, ezberlediklerimi unutacağım ve birçok insanda olduğu gibi İslâm ile olan bağımın kopacağıydı.⁸⁰

2. Romanın Tematik İncelenmesi

Romanda tema, sanatçının inandığı, açıklamayı ve yaymayı arzuladığı ya da rahatsız olup eleştirmek istediği düşünceden oluşur. Bir başka deyişle tema, yazarın değindiği sorun ya da ortaya koyduğu bir düşüncedir.⁸¹ İncelediğimiz romanda işlenen temalar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

2.1. Engizisyon Mahkemesinin Yaptırımları

Bezdirici, baskıcı soruşturma ve sorgulama anlamına gelen *engizisyon* kelimesi, XIII. yüzyılda Güneybatı Avrupa'da ortaya çıkan, özellikle Hristiyanlıktan çıkıp dine başkaldıran kişileri, zaman zaman da Yahudi grupları ortadan kaldırmak amacıyla kurulmuş, XIX. yüzyıl ortalarına kadar etkisini sürdüren Katolik kilise mahkemeleri ve adli kurumlar için kullanılmış bir terimdir.⁸²

Tıpkı Yahudiler gibi İspanyol topraklarındaki Müslümanlar da Hristiyanlık yani İspanya'daki dinî birlik için bir tehdit olarak görülmüştür. Bu sebeple Müslümanlara zorunlu ve toplu vaftizler uygulanmaya başlanmıştır. Vaftiz işleminin ardından Müslümanların yeni dine geçip geçmediklerinden yani Müslümanların gizliden gizliye eski dinlerine bağlı kalıp kalmadıklarından emin olmak için dinden döndüklerine dair kanıtlar aranmaya başlanmıştır. Örneğin;

⁸⁰ Emin, *el-Endelüsiyyü'l-Ahır*, 65.

⁸¹ Özcan Gürbüz, "Düşünce ile Tema ve Konu", *Kurgu Dergisi* 18 (2001), 102.

⁸² Kürşat Demirci, "Engizisyon", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/238.

namaz, oruç, zekât ve hac ibadetlerinin yanı sıra dinî bayramlar, şarap ve domuz etinden uzak durma, cenaze işlemleri gibi konular yeni Hıristiyanların dine bağlılıklarının bazı kanıtları olmaktadır.⁸³ Asıl gayesinin, Moriskoların asimilasyon sürecini hızlandırmak olan bu mahkemelerin amacı İspanya'yı sadece Hristiyanların yaşayabileceği bir ülke konumuna getirmektir. Özellikle Hristiyanlığa geçen Müslüman Araplarla Yahudiler üzerinde sıkı bir kontrol mekanizması kuran mahkemenin 1481'den itibaren tertip edilen yakma cezası çoğunlukla bu kişiler için oluşturulmuştur.⁸⁴

el-'Endelüsiyyü'l-'Ahîr adlı romanda yazar, 1492'de Gırnâta'nın teslim edilmesinden sonra, engizisyon mahkemelerinin Moriskolara karşı sert ve acımasız tavrını ortaya koyar. Romanın ikinci bölümünün ana karakteri olan Ali Bediyye'nin ailesinin Müslüman kimliklerinin anlaşılması sonucunda mahkeme tarafından tutuklanıp günlerce işkenceye maruz kalmaları ve sonunda da diri diri yakılmaları bu tarihin gerçekliğinin bir örneğini oluşturmuştur. Ailesinin yakılma törenine şahit olan kahraman olay gününü şu şekilde aktarmıştır:

Cellat onları yakmak için tahta direğe bağladığında mekâna korkunç bir sessizlik çöktü. Çığlıklarını duymayı beklercesine nefesler tutuldu. Ama onlardan hiçbiri tek kelime bile etmediği gibi tek bir acı ifadesi bile duyulmadı. Duyduğum tek şey babamın şu sözüydü: Allah'tan başka galip yoktur. O, ölmez, Hayy'dır.⁸⁵

2.2. Moriskoların Müslüman Kimliklerini Saklama Çabası

Gırnâta'nın İspanyollar tarafından ele geçirilmesinin hemen ardından engizisyon mahkemesi, eski Müslüman şehirlerindeki Müslümanları dinlerinden döndürmek için türlü işkence ve yıldırma yöntemlerini uygulamışlardır. 1499'da Gırnâtalı Müslümanlar bu baskıya karşı bir ayaklanma başlatmış ama bunda başarısız olmuşlardır. Yaklaşık üç bin kişinin katledildiği bu ayaklanmadan sonra, Müslümanlar kitleler halin-

⁸³ Ayşe Kılıç, "İspanyol Engizisyonu ve Müslümanlar", *İnsan ve Toplum Dergisi* 6/1 (2016), 99-100.

⁸⁴ Demirci, "Engizisyon", 11/240.

⁸⁵ Emîn, *el-'Endelüsiyyü'l-'Ahîr*, 62.

de şehri terk etmek zorunda kalmışlardır. Kalanların ve gidecek bir yeri olmayanların ise, tek çaresi din değiştirmek olmuştur.⁸⁶

Romanda her ne kadar din değiştirmiş gibi görünseler de Müslüman kimliğini devam ettiren Moriskoların gizliden gizliye sürdürdükleri İslâmî ritüelleri işlenmiştir. Roman karakterlerinden birisi olan Şeyh Ömer'in evinin mescidinde birkaç Morisko ile namaz kılması bunun için güzel bir örnektir. Ne var ki o da kimliği tespit edilen her Müslüman gibi namaz kılan diğer insanlarla birlikte diri diri yakılarak engizisyon mahkemesi tarafından hayatına son verilmiştir.⁸⁷

2.3. Gırnâta'nın Savaşılmadan Teslim Edilmesi

Gırnâta Emirliği'nin son hükümdarı olan Ebû Abdullah'ın (1482-1483/1487-1492) tahta geçtiği dönemde Gırnâta muhasara altındaydı. Hristiyan askerler tarafından şehrin dışarıyla bağlantısı kesilmiş ve bu sebeple şehre gıda ve mühimmat temini engellenmiştir. Açlık ve ölümlerin arttığı bu dönemde Müslümanların karşısında Hristiyanlar oldukça güçlü duruma gelmişti. Gidişatın kötü gittiği yönünde bir kanaat geliştiren Sultan Ebû Abdullah, Hristiyan güçlerle gizliden gizliye görüşmeler yapmış, halkın ileri gelenlerinin desteğini alarak karşı tarafla bir anlaşma metni imzalamıştır. Bu duruma razı olmayan, teslim olmak yerine savaşmayı tercih edenlerin sayısı da oldukça çoktur. Bu isimlerden birisi de cesur ve yiğit bir komutan olarak bilinen Mûsâ b. Ebû Gassân'dır.⁸⁸

İncelemesini yaptığımız romanın birinci kısmında üzerinde durulan bir konu Gırnâta'nın düşmesiyle sultan ile Katolik krallar arasında imzalanan teslim anlaşması olmuştur. Başta sultan olmak üzere ordu komutanları ve Gırnâta'nın ileri gelenlerinin, mülklerini Hristiyan güçlerine satmaları ve bu toprakları terk etmeleri ağır bir dille eleştirilmiştir. Romanda bu tablo şöyle tasvir edilmiştir:

Onlar, altınlarını ve gümüşlerini aldılar. Sonra burayı terk etmek üzere yola

⁸⁶ Taha Kılınç, "Endülüs Müslümanlarının Hazin Akıbeti", *Derin Tarih İhtişamı ve İbretleriyle Endülüs* 22 (2022), 213.

⁸⁷ Emîn, *el-Endelüsiyyü'l-Ahîr*, 86.

⁸⁸ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih* (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 266-267.

koyuldular. Peki, bizler buradaki haklarımızı nasıl alacağız? Hakları altın ve gümüştü. Bu yüzden onları almak kolaydı. Ama tarihimizi, mirasımızı ve atalarımızın kanını nasıl alacağız?⁸⁹

Romanda, Gırnâta'nın cesur komutanı Mûsâ b. Ebû Gassân'ın, şehrin teslim edilmesine karşı gösterdiği tepkiye yer verilmiştir. Nitekim Gırnâta'nın ileri gelenleri, Elhamra Sarayı'nda şehrin teslim edilmesine dair anlaşmayı imzalamak amacıyla bir araya geldiklerinde, birçoğu kendisini tutamayıp gözyaşı dökmeye başlamıştır. Sadece Mûsâ, sert bir ifadeyle kendisine hâkim olarak şöyle demiştir:

Ağlamayı kadınlara ve çocuklara bırakın. Bizler adamlarız. Bizim kalplerimiz gözyaşı dökmek için değil, kan damlamak için yaratıldı. Gırnâta'yı kurtarmamızın imkânsız olduğunu düşündüğünüzü görüyorum. Fakat asil ruhlar için hala bir alternatif var. O da şerefli bir ölümdür.⁹⁰

Romanda Gırnâta'yı savunan süvarilerin kahramanı Mûsâ b. Ebû Gassân ve beraberindeki mücahitlerin öldürülmesi haberlerinin üzerine Gırnâta'nın temellerinin sarsıldığı ve her tarafı hüznün kapladığı ifade edilmiştir. Çünkü onun ölümüyle, Gırnâta'yı ve Endülüs'te kalanları savunmanın son ümidi de yok olmuştur.

Sonuç

Roman sanatının insanı konu edinmesi, roman yazarının da içinde yaşadığı toplumun bir sözcüsü olması nedeniyle roman, toplumu yansıtan bir aynadır. Bu sebeple romanların konusu bireyin ve toplumun başından geçen olaylardır.

Ahmed Emîn İlive'nin *el-'Endelüsiyyü'l-'Ahîr* (*Son Endülüslü*) adlı romanı, romanın her iki ana karakterlerinin yaşadıkları ve şahit oldukları olayları gerçek-kurmaca üslubu ile kaleme almıştır. Yazar, 15. yüzyılda Gırnâta'nın Katolik Hristiyanlar tarafından işgalini bu karakterlerin dilinden okurlara anlatmaya çalışmıştır. Böylece şehrin ve halkının bu işgal döneminde yaşadıkları ve çektikleri acılar dile getirilmiştir.

⁸⁹ Emîn, *el-'Endelüsiyyü'l-'Ahîr*, 39.

⁹⁰ Emîn, *el-'Endelüsiyyü'l-'Ahîr*, 28.

Bu anlamda *Son Endülüslü* isimli roman, hem Gırnâta'nın hem de ana karakterlerin içinde buldukları ıstırabı yansıtmaktadır.

Romana seçilen isim, mekânın sembolik değerinden faydalanarak ve içeriği yansıtacak şekilde gerçekleşmiştir. Roman, kahraman anlatıcı metodu kullanılarak yazılmıştır ve otobiyografik özellik taşır.

Gırnâta'nın düştüğü 1492 ve dört asır sonrasına denk gelen 1805 yılları, romanın nesnel zamanı olarak kullanılmıştır. Yazar, bazı hatırlamalar ve çağrışımlarla da geriye dönüş tekniği kullanmıştır. Böylece yazar okuyucunun romanla bağını sıkı tutmayı ve onu romanın içine çekmeyi amaçlamıştır.

Romanda Gırnâta, Mısır, Mekke, Elhamra Sarayı, Beyâzîn Mahallesi gibi gerçek hayatta var olan somut ve açık mekânların kullanıldığı, zaman zaman kısa mekân tasvirlerinin de yapıldığı görülmektedir. Böylece yazarın, mekânı son derece işlevsel bir şekilde kullandığı dikkat çekmektedir.

Acı, ıstırap ve çaresizliği barındıran ve okuyucuyu derinden etkileyen bir içeriğe sahip olan olaylar zaman, mekân ve şahıslar bağlamında yaşandığı gibi aktarılmaya çalışılmıştır. Çünkü amaç, okuyucunun olayları daha gerçekçi algılamasını sağlamaktır.

Ahmed Emîn romanını fasih bir Arapça ile kaleme almıştır. Yazar, ana karakterlere bürünerek iç diyalog ve diyalog tekniklerini kullandığı bu romanında Endülüs'ün Gırnâta şehrinde yaşanan olayları akıcı bir üslupla dile getirmiştir. Romanda, zorlama ifadelerden ve edebî anlatımlardan uzak durmaya çalıştığı görülen yazar doğal bir anlatım üslubuyla zihin dünyasını okuyucuya aktarmaktadır. Gırnâta şehrinin düşüşü ve Müslümanların maruz kaldıkları eziyetler romanın iki ana temasıdır. Engizisyon Mahkemesinin Yaptırımları, Moriskoların Müslüman Kimliklerini Saklama Çabası, Gırnâta'nın Savaşılmadan Teslim Edilmesi de yan temalar olarak işlenmiştir. Hem edebî hem de tarihî gerçeklik yönü ile öne çıkan roman Endülüslü Müslümanlar hakkında verdiği bilgiler bakımından teknik ve tematik açıdan ise bilimsel değere sahiptir. Ayrıca yazar, oluşturduğu kurgusal dünyaya

okuyucuyu çekmeyi başarırken, diğer yandan tarihî gerçeklere de temas etmiştir.

Kaynakça

- Akay, Figen. *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb ve Arap Edebiyatındaki Yeri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Aktaş, Şerif. *Anlatma Esasına Bağlı Edebî Metinlerin Tahlili*. Ankara: Kurgan Edebiyatı, 2013.
- Aktaş, Şerif. *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.
- Aytür, Ünal. *Henry James ve Roman Sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Bâşâ, Mühce Emîn. *Suķûtü'l-'Endelüs: târîhuhû ve esbâbühû*. Şam: Şer'a, 2002.
- Bourneur, Roland - Quillet, Real. *Roman Dünyası ve İncelemesi*. çev. Hüseyin Gümüş. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989.
- Boustani, Alfred. *Nübzetü'l-'aşr fi 'ahbâri mü'lûki Benî Naşr*. Mağrib: Matbaatü'l-fünûni'l-musavvara, 1358/1940.
- Cobutoğlu, Serap Arslan. *Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Edebiyat Coğrafyası: Karadeniz ve Çevresi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Çetin, Nurullah. *Roman Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Öncü Basımevi, 2009.
- Demirci, Kürşat. "Engizisyon". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/238-241. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Dereli, Muhammet Vehbi. "Yemenli Öykücülerden Hemdân Zeyd Demmâc'ın 'Yolcu' Adlı Öyküsü". *Marife* 2 (2013), 161-176.
- Emîn, Ahmed. *el-'Endelüsiyyi'l-'Aħîr*. Kâhire: Hurûfun Mensûre li'n-Neşri'l-Elektrûnî, 2. Basım, 2015.
- Emîn, Ahmed. *Son Endülüslü*. çev. Hasan Kutulman. İstanbul: Etiket, 3. Basım, 2020.
- Forster, Edward Morgan. *Roman Sanatı*. çev. Ünal Aytür. İstanbul: Adam Yayınları, 1985.
- Haccî, Abdurrahman Ali. *Târîhu'l-'Endelüs mine'l-fetħi'l-'İslâmî hattâ suķûti Ğirnağa*. Şam: Dâru'l-Kalem, 2. Basım, 1401/1981.
- İnân, Muhammed Abdullah. *Devletü'l-'İslâm fi'l-'Endelüs (Nihâyetü'l-'Endelüs*

- ve târîhu'l-'Arabi'l-mütenaşşirîn*). 6 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 4. Basım, 1407/1987.
- Kılıç, Ayşe. “İspanyol Engizisyonu ve Müslümanlar”. *İnsan ve Toplum Dergisi* 6/1 (2016), 85-117.
- Kılınç, Taha. “Endülüs Müslümanlarının Hazin Akıbeti”. *Derin Tarih İhtişamı ve İbretleriyle Endülüs* 22 (2022), 211-216.
- Makkarî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed. *Nefhü't-tıb min ğuşni'l-'Endelüsi'r-rafi'b ve zikrû vezîrihâ Lisâniddîn İbni'l- Haqîb*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1387/1968.
- Önal, Mehmet. “Edebî Dil ve Üslup”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 14/36 (2008), 23-47.
- Gürbüz, Özcan. “Düşünce ile Tema ve Konu”. *Kurgu Dergisi* 18 (2001), 101-108.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*. Ankara: TDV Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Özdemir, Mehmet. “Moriskolar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/286-289. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Stevick, Philip. *Roman Teorisi*. çev. Sevim Kantarcıoğlu. Ankara: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Matbaası, 1988.
- Şengül, Mehmet Bakır. “Romanda Mekân Kavramı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/11 (2010), 528-538.
- Tekin, Mehmet. *Roman Sanatı-Romanın Unsurları 1*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.
- Tepebaşılı, Fatih. *Edebiyat ve Roman*. Konya: Çizgi Kitapevi, 1. Basım, 2001.